

Az IKT társadalmi felhasználásának perspektívái és stratégiái

A recenzió a Springer kiadónál 2005 nyarán ezzel a címmel megjelent angol nyelvű tanulmánykötetet (Perspectives and Policies on ICT in Society) mutatja be. A könyvet az egyik legrégebbi nemzetközi információfeldolgozási szövetség, az IFIP (International Federation for Information Processing) „Számítógép és társadalom” bizottságának két tagja szerkesztette. A felkért szerzők regionális bontásban vizsgálják az információs társadalom fejlesztésével kapcsolatos stratégiákat és politikai programokat, majd a legfontosabb etikai és szociális kérdéseket veszik sorra. A tanulmánykötetben helyet kaptak továbbá az információs és kommunikációs technológiák fejlődésének hatására változó munkahelyek és az ugyancsak változó funkciójú otthon viszonyát elemző írások is.

Szerzői információ:

Kollányi Bence

Az ELTE Társadalomtudományi Karán végzett médiászociológia szakirányon. Szakdolgozatát „Az első számítógép használata a családban: az informatikai ismeretek átadásának kalákán alapuló modellje” címmel írta. Az Információs Társadalom- és Trendkutató Intézet munkájában 2004 nyarától vesz részt, 2005 szeptemberétől junior kutatóként dolgozik. Fő érdeklődési területe az információs társadalom mérhetővé tétele, valamint az információs társadalom kiépítésére irányuló kormányzati stratégiák elemzése. Részt vett a Magyar Információs Társadalom Stratégiájához készült indikátorrendszer felülvizsgálatában.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Kollányi Bence. „Az IKT társadalmi felhasználásának perspektívái és stratégiái”.

Információs Társadalom V, 4. szám (2005): 139–148.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.V.2005.4.11>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Kollányi Bence

Az IKT társadalmi felhasználásának perspektívái és stratégiái

Perspectives and Policies on ICT in Society – An IFIP TC9 (Computers and Society) Handbook. Series: IFIP International Federation for Information Processing, Vol. 179. Berleur, Jacques – Avgerou, Chrisanthi (eds.) 2005, VIII, 290 p.

A Springer Kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötet az információs társadalom diskurzusának legfontosabb csomópontjait érintve mutatja be a fejlett és a fejlődő világ informatikai programjait. A 2005 nyarán megjelent könyv a kiadó és az egyik legrégebbi nemzetközi információfeldolgozási szövetség, az IFIP (*International Federation of Information Processing*)¹ együttműködésében készülő sorozat 179. kötete. A közreműködő szerzők többsége a szervezet „Számítógép és társadalom” bizottságának (TC9) tagja, a tanulmányok az itt zajló munka bemutatása mellett az elmúlt két évtizedben az információs és kommunikációs technológiák (IKT) elterjedésének érdekében megtett politikai lépéseket ismertetik és értékelik. A kiadványt szerkesztőként a TC9 elnöke, Chrisanthi Avgerou és a bizottság vezetésében szintén aktívan közreműködő Jacques Berleur jegyzi.

A tanulmánykötet két, közel azonos terjedelmű részből épül fel. Az első 100–120 oldal az információs társadalommal kapcsolatos stratégiákat és politikai programokat veszi sorra, Kínától az USA-n át Európáig bemutatva az ilyen irányú törekvéseket és egyfajta regionális áttekintést adva a témáról. Az utolsó fejezetek azonban már átvezetnek a második tematikus blokkba, és előkészítik az információs társadalommal kapcsolatos eltérő megközelítések és diskurzusok seregszemléjét.

A tanulmánykötet bevezetőjében a szerkesztőpáros hangsúlyozza, hogy a közreműködő szerzők kezét nem kötötték meg formai előírásokkal, egységes szerkezeti elvárásokkal. Ez bizonyos esetekben a könyv előnyére is válik. Később azonban azt is láthatjuk, hogy több szerző csak nagyon felszínesen közelít témájához, és mindez részben a tanulmányok eltérő műfajából adódik.

Első rész

A tanulmánykötet első fele az IKT-stratégiák nemzetközi áttekintését adja, kiemelt figyelmet szentelve a fejlődő világ információs társadalmainak. Az IFIP technikai bizottságában nem ez az első ilyen jellegű kísérlet – már 1981-ben tanulmánykötetet

¹ A szervezetet 1960-ban Párizsban alapították meg az UNESCO égisze alatt. Az IFIP esernyőszervezetként működik, maga alá gyűjtve a nemzeti információfeldolgozással foglalkozó szervezeteket és szövetségeket. Tevékenységének két fő területe a tagországok információfeldolgozásának támogatása, valamint a tudás- és technológiatranszfer biztosítása a fejlődő országok irányába. Nem profitorientált szervezet, működését csaknem 2500 önkéntes biztosítja. A munkacsoportoknak több magyar szakember is aktív tagja, illetve vezetője. A szervezet 14 nagyobb technológia bizottságra (*technical committee, TC*) tagolódik.

adtak ki *Számítógépek a fejlődő országokban* címmel, s azóta többször is visszatértek a témához. (1990: *Information Technology in Developing Countries*. 1998: *Implementation and evaluation of information systems in developing countries*.)

A fejlődő országok

A kötet az *afrikai kontinens* IKT-fejlettségét bemutató írással kezdődik. Ez akár szimbolikus gesztusnak is tekinthető, mivel a figyelmet az IKT kérdéseivel foglalkozó irodalom által kevésbé elemzett földrajzi régióra irányítja rá a figyelmet.

A tanulmánykötet egyik nagy előnye, hogy az egyes régiók ismertetésére olyan szerzőket kértek fel, akik jól ismerik az adott terület problémáit, így a megszülető írások is hitelesek lettek. Afrika esetében például a tanulmány szerzője egy dél-afrikai tanácsadó vállalat munkatársa. Jonathan Miller korábban a Világbank felkérésére az IKT-bevezetéseket tanulmányozta Kelet-Afrikában, és az IKT elterjedését vizsgálta a kilenc demokratikus afrikai állam fejlesztési programjait összehangoló együttműködés keretében, a Dél-Afrikai Fejlesztési Közösség (*Southern African Development Community, SADC*) területén. Miller a *Trigrammic* nevű tanácsadó cég egyik alapító tagja.

A kontinens IKT-politikájának bemutatását a szerző a digitális megosztottság irodalmának tágabb kontextusában helyezi el. A fő törésvonalat a szegénység, az alacsony szintű városiasodottság és az alapvető távközlési infrastruktúra hiánya jelöli ki. Miller értékelése szerint azonban az afrikai kontinensen nem egyszerűen csak a modern gazdasági környezet vagy az e-kereskedelem hiányzik, hanem az alapvető távközlési infrastruktúra is.

Korábbi elemző munkáihoz kapcsolódva Miller először bemutatja néhány afrikai államnak az információs és kommunikációs technológia fejlesztésére vonatkozó politikáját. A tanulmányt olvasva megtudhatjuk, hogy Mozambik, Tanzánia vagy Ruanda IKT-politikái, amelyek az ezredforduló óta vannak érvényben, milyen vezérelvek és fontosabb szempontok mentén épülnek fel. Mindez azonban csak ízelítőül szolgál, a mélyebb összefüggések megértésére a tanulmány terjedelme nem ad lehetőséget. A továbbiakban Miller a digitális megosztottság egyik avatott szakértője, Mark Warschauer által megjelölt négy kulcsterületre összpontosítva fejti ki a speciális afrikai szempontokat² a *First Monday* című online folyóiratban publikált tanulmányban.

A kínai IKT-használatról a *Capinfo* (*Capital Information Development Company*) elnök-vezérigazgatója, X. Chen és további két munkatársa, J. Gao és W. Tan közölt áttekintő elemzést. A szerzők ismét csak közel vannak a tűzhez: ez az 1998-ban alapított, sikeres kínai számítógépes vállalat *online* üzleti tranzakciókat kínál, jelenleg pedig a 2008-as pekingi olimpia weblapján dolgozik. A tanulmány első gondolati egységében Kína sajátos helyzetét ismertetik. Értékelésük szerint Kínának egyidejűleg kell helytállni a nemzetközi versenyben és megvalósítani az ország jólétét biztosítani hivatott iparosítási programot, s eközben az információs társadalom kihívásaira is reagálnia kell.

² Mark Warschauer: Reconceptualizing The Digital Divide. *First Monday*, vol. 7, number 7 (July 2002). http://firstmonday.org/issues/issue7_7/warschauer/index.html

Ezek a gondolatok leginkább Dessewffy Tibor kettősátmenet-elméletével mutatnak rokonságot (Dessewffy, 2002).

A kötetben szereplő kínai tanulmány szerzőinek következtése szerint Kínában a későn jövők előnyt kell kihasználni: a versenyképesség megteremtése érdekében az IKT-iparág fejlesztésére van szükség. Ez a megállapítás egybecseng a kínai kommunista párt 16. kongresszusán megerősített politikával, ami a következőket irányozza elő a következő 20 évre:

- a szocialista piacgazdaság tökéletesítése,
- az iparosítás megvalósítása,
- informatizáció,
- a modernizáció felgyorsítása.

Mindezek a változások a gazdaság fenntartható és egészséges fejlődését célozzák, ami az idézett kongresszusi állásfoglalás szerint az emberek életminőségének folyamatos javulását eredményezi.

A fejlődő országokhoz kapcsolódik még S. Sadagopan és J. Weckert tanulmányának első része, amely az IKT indiai elterjedését vizsgálja (a második rész – hasonló szempontok szerint – Ausztráliával foglalkozik). A szerzők kiemelik az 1980-as években hozott korai intézkedéseket, melyek révén Indiába kedvező feltételekkel jutottak be a számítástechnikai eszközök, s így lehetővé vált a hazai fejlesztés megkezdése. (Többek között „zéró vámot” vezettek be a szoftvertermékekre.) Az 1990-es évek második felében elért tartós, évi 50%-os növekedése részben ezeknek a lépéseknek volt a következménye. Az összehasonlító tanulmány rövid áttekintést ad a vizsgált két országban fokozatosan végbement teljes körű piacnyitásról, bemutatva az e-gazdaság fontosabb fejlődési trendjeit. Az Ausztráliával foglalkozó részben valamilyen oknál fogva még a tartalomipar szabályozási kísérletei is megjelennek.

A fejlett országok

Az információs politikával foglalkozó írások közül kiemelkedik az Európai Unióval foglalkozó tanulmány, amelyet a kötet egyik szerkesztője, Jacques Berleur egyetemi kollégájával, Jean-Marc Galanddal közösen jegyez. A szerzők az Unió IKT-politikáját elemezve két szakaszt különítenek el: az 199., és 1999 közötti öt év a Bangemann-jelentés jegyében telt el, míg az 1999-et követő időszakot az újonnan létrehozott Információs Társadalom Főigazgatóság által előterjesztett *eEurope* akciótervek fémjelzik.

199., júniusa, Korfu – az Európai Bizottság csúcstalálkozóján elfogadják az ügynevezett Bangemann-jelentést. Berleur és szerzőtársa szerint ezzel vette kezdetét az EU IKT-politikájának első, jól körülírható fejezete, amely 1999-ben az *eEurope* akcióterv elfogadásával zárult. A napjainkig tartó második szakasz kezdetét a szociáldemokrata Erkki Liikanen vezette új Információs Társadalom Főigazgatóság és a Bizottság elnöke, Romano Prodi által életre hívott *eEurope* programok beindítása jelentette.

A szerzőpáros módszeresen mutatja be a legfontosabb intézkedéseket és az elfogadott stratégiai dokumentumokat. Érzékelteti az első kísérletek és az *eEurope* 2005 kö-

zött lezajlott fejlődést. Ugyanakkor – anélkül, hogy a programok jelentőségét elvitatná – meglehetősen kritikusan viszonyul azokhoz.

A tanulmány két szempontból is támadja az EU akcióterveit. Elsőként a programok értékelésének gyengeségeire hívja fel a figyelmet. Az *eEurope* programok előrehaladásának mérésére szolgáló indikátorok a szerzők szerint nem állnak összhangban a programban megfogalmazott célokkal, egy stratégia eredményeinek elemzése azonban nem képzelhető el a lefektetett célok és a hozzájuk rendelt mutatók kölcsönös megfeleltetése nélkül. A tanulmány példaként említi az internetet rendszeresen használó egyénekre vonatkozó mutatót, amely nem köthető közvetlenül az *eEurope* egyik megfogalmazott céljához sem. A stratégiákhoz rendelt indikátorok sok esetben a könnyen mérhető mutatókból indulnak ki, s így a kívánt összhang csak jelentős többletráfordítással és módszertani munkával válna elérhetővé.

A másik izgalmas kritikai észrevétel az *eEurope* akciótervek társadalmi legitimitására vonatkozik. Mára elmondhatjuk, hogy az információs társadalom kiépítésére vonatkozó politika kidolgozása Európában megtörtént, elsősorban az *eEurope* stratégiák formájában. Ugyanakkor hiányzik az a társadalmi igazolás, ami az európai polgárok többségének életére már középtávon is hatással lévő program széles körű támogatását jelentené.

A tanulmány szerzői felteszik továbbá azt a kérdést is, hogy a piac nem lenne-e képes autonóm módon, önszabályozó formában elérni az IKT-eszközök széles körű társadalmi elfogadását és alkalmazását. Miért van szükség az EU közbelépésére? A beavatkozások kapcsán a demokratikus kontrollt hiányolják: véleményük szerint az információs társadalom kiépítésére vonatkozó intézkedések is éppen olyan mértékben (esetleg épp olyan kevésbé) demokratikusak, mint az EU összes többi döntéshozatali eljárása.

Az egyes régiók és országok IKT-politikáját bemutató tanulmányokat Z. Karvalics Lászlónak, az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ kutatási igazgatójának a tollából származó írás követi. Ez az információs társadalmak kialakulását és globális versenyét történelmi távlatba helyező tanulmány egyben le is zárja a kötet első részét.

Az információs társadalom fejlődésének 20. századi történetét Karvalics a korai magaskultúrák kommunikációs hálózatának ismertetésével alapozza meg. Az egykori római birodalom vagy az egyiptomi fáraók által üzemeltetett postarendszer, a Fai Sát bemutatása már ismerős lehet a magyar olvasóknak.³ A tanulmány szerzője az információs társadalom kialakulását ezúttal elsősorban versenyproblémaként értelmezi. Két korszak eseményeit ismerteti: elsőként az 1956 és 1978 közötti fejlődési időszakot tekinti át, amely az amerikai–japán tandem versenyével jellemezhető, majd az 1991-ig tartó bő tíz évet vizsgálva az új versenytársak – vagy ahogy korábbi műveiben⁴ frappánsan nevezte, az üldözőboly – megjelenését elemzi.

Karvalics magát információ-történésznek vallja, szenvedélyes gyűjtője az információ előállításához, sokszorosításához, terjesztéséhez kapcsolódó történelmi forrásoknak. A kötetben szereplő tanulmányában is felhasznált egy ilyen leletet: A „Rádióamatőr” című újság egyik 1929. évi száma a rádió-átjátszóállomások elterjedtségéről közölt nem-

³ A 2000-ben megjelent *Fogpiszkáló a hálózaton* című gyűjteményes kötetében több írás is foglalkozik a témával.

⁴ Z. Karvalics László (2002): *Az információs társadalom keresése*. Budapest: Aula Kiadó.

zetközi adatokat. A listát az Egyesült Államok vezette 6.,8 adóval, majd jóval lemaradva, száznál kevesebb toronnyal Svédország, Németország, Anglia és vele holtversenyben Ausztrália következett. Karvalics ezt a kezdetleges „országgrangsort” vetette össze az *International Data Corporation (IDC)* több mint 70 évvel később készített listájával, amely az országok felkészültségét értékelte. Az *IDC* természetesen lényegesen bonyolultabb elemzési szempontok alapján rangsorol, mégis feltűnő, hogy a mostani első 20 helyezett hasonló eredménnyel szerepelt a korábbi összesítésben is: az 1929. évi listából csak Szingapúr, Tajvan és Izrael hiányzott.

A determinisztikusnak tűnő párhuzam ellenére Karvalics mégis azt érzékelteti, hogy az információs társadalom fejlesztésére irányuló, megfelelően kidolgozott stratégiával a ma még lemaradók között számon tartott országok is felemelkedhetnek. Sőt, ez az egyetlen igazi esélyük.

Második rész

A szerkesztők az információs társadalom diskurzusának fontosabb csomópontjai mentén válogatták össze a kötet második felében szereplő tanulmányokat. Az IFIP TC9 tevékenysége nagyobb témakörre terjed ki, mint amit a tanulmányok átfognak, de a társadalom és a számítástechnika viszonyának talán legfontosabb dimenziói megjelennek a kötetben. Az IFIP felépítéséről még érdemes elmondani, hogy az egyes technikai bizottságok alá úgynevezett munkacsoportok (Workgroups, WG) tartoznak. A kilencedik bizottság (TC9) összesen kilenc ilyen munkacsoportból áll össze.

WG 9.1: A számítógépek és a munka (Computers and Work)

WG 9.2: Társadalmi felelősség, elszámoltathatóság (Social Accountability)

WG 9.3: Otthoni használatra szánt informatikai és telematikai eszközök (Home Oriented Informatics and Telematics)

WG 9.4: A számítógépek társadalmi hatásai a fejlődő országokban (Social Implications of Computers in Developing Countries)

WG 9.5: A virtuális világok alkalmazásai és társadalmi következményei (Applications and Social Implications of Virtual Worlds)

WG 9.6: Az információs technológia helytelen felhasználásai; visszaélések és a jog (Information Technology: Misuse and The Law) (A 11.7 munkacsoporttal közösen vizsgált témakör)

WG 9.7: A számítástechnika története (History of Computing)

WG 9.8: A nők és az információs technológia (Women and Information Technology)

WG 9.9: Az IKT és a fenntartható fejlődés (ICT and Sustainable Development)

A tanulmánykötetben helyet kapott írások három kiemelt területhez köthetők. Az alábbi témakörök magukban foglalják a fentebb ismertetett munkacsoportok tevékenységeinek több mint a felét:

- a munkahely és az otthon viszonyának átalakulása a számítógépek korában,
- digitális megosztottság,
- etikai kérdések, *privacy*.

A három kiemelt területen kívül néhány más témakör is megjelenik a kötetben. Több tanulmány foglalkozik az oktatás változásával az információ korában, és az írások között akad olyan is, amely a fogyatékosok számára kifejlesztett informatikai eszközökkel foglalkozik.

A munkahely és az otthon viszonyának átalakulása

Peter Mambrey az IFIP 9.1. munkacsoportjának kutatásairól ír. Mambrey a *TC9* elnökségének tagja, a németországi Alkalmazott Információs Technológiai Intézet (*Fraunhofer Institute for Applied Information Technology, FIT*) munkatársaként a számítógéppel támogatott együttműködés adaptálhatóságát tanulmányozza különféle munkakörnyezetekben. A tanulmánykötetben szereplő írásában az 1970-es évek végétől napjainkig elemzi a munka és számítógép viszonyával foglalkozó diskurzus fősodrát.

A kezdeti szakaszban a számítógép-használat közösségi hatásai egy jól meghatározható intézményhez, a térben és időben egyaránt elkülönülő munkahelyhez voltak köthetők. Két évtizeddel később, az 1990-es évek végén azonban már számos országban megjelentek a távmunkával kapcsolatos elemzések is. Ennek ellenére az irodalom eleinte szinte egyáltalán nem foglalkozott a hálózatosodó kapcsolatrendszerekkel. A munkavégzéssel kapcsolatos megközelítések alakulását, fejlődését olyan új hívó szavak megjelenése jelezte, mint a *virtuális munka*, a *hálózati munka* vagy a *virtuális szervezet*.

A tanulmány zárásaként Mambrey egy gyakorlati kérdést ajánl továbbgondolásra: Az információs és kommunikációs technológiák terjedésével vajon több lehetőség – vagyis munkahely – jön-e létre, vagy az automatizáció, a munkafolyamatok hatékonyságának növelése és a bizonyos munkafázisok kiküszöbölésével megszűnő munkahelyek a negatív irányba billentik el a mérleget? A szerző szerint ez a gondolatmenet egyértelműen az életminőség és a számítógépek kapcsolatának újragondolásához vezet.

Ebben a témakörben még izgalmasabb a Wolverhamptoni Egyetem kutatója, Andy Sloane tollából származó írás. A szerző elsősorban az otthon változó szerepét vizsgálja, bemutatva az információs technológiák hatásait. Az ipari társadalmak fontos alappilléreit alkották a munkafolyamatok ellenőrzését biztosító üzemek és hivatalok, illetve a polgárosodó otthonok, amelyek élesen elválasztották egymástól a munkát és a magánéletet. Az információs társadalom – a szerző gondolatmenete szerint – az otthon és a munkahely viszonyának radikális átalakulását hozza magával. Ezt a folyamatot jól érzékelteti az atipikus munkavégzési formák megjelenése, különös tekintettel az otthon végzett távmunka elterjedésére.

A tanulmány nagymértékben támaszkodik az otthoni használatra szánt informatikai és a telematikai eszközökkel foglalkozó 9.3 munkacsoport elemzéseire. Az otthonhoz kapcsolódó interakciókat és tevékenységeket vizsgálja, bemutatva azokat a min-

dennapi életben bekövetkező változásokat, amelyek az IKT-használattal függenek össze. Az információs technológia társadalmi hatásai közül négy dimenziót emel ki, ezeket azonban csak meglehetősen felületesen tekinti át. A *befoglalás* és a *kirekesztés* dimenziójában a folyamatosan csökkenő költségeket állítja szembe az IKT-eszközök magas árával, ami hozzájárul egyes társadalmi csoportok lemaradásához. Az *integráció* és az *izoláció* ellentétpárjával szintén két egymásnak feszülő folyamatot ír le, melyeknek a pozitív oldalát a technológia személytelensége biztosítja: e sokszor hangoztatott vélemény szerint a technológia nem tesz különbséget az emberek között származás, nem és kor alapján, pontosabban képes ezeket a különbségeket elfedni. A harmadik elemzési szempont a *mobilitás*, amelynek alapját a vezeték nélküli hálózatok növekvő sávszélessége és a harmadik generációs telefonok alkotják. A mobilitás fokozódásával megjelenik a „*Legyen mindig, mindenütt online!*” jelszavát követő ember víziója is. A negyedik fontos elemként Sloane a *választási lehetőségeket* emeli ki: az információs korban az internet segítségével hozzáférhető információk és szolgáltatások mindenkinek megadják a választás szabadságát. Ezt követően még felveti a választás csökkenésének lehetőségét is, példaként említve azokat a rendszereket, ahol a felhasználó rendelkezésére álló szoftver és a hardver nem biztosít alternatívákat. Zárásként – visszatérve eredeti témájához – annak a valószínűségét hangsúlyozza, hogy az információs társadalom további kiteljesedése során az otthon központi szerepe tovább fog erősödni, miközben funkciói megváltoznak és kibővülnek.

Etika

Az információs technológia fejlődése hatással van mindennapi életünkre. Ez előnyöket és hátrányokat is jelent: Penny Duquenoy tanulmányában – Sara Baase munkái nyomán – az egyénekre gyakorolt *pozitív és negatív hatások arányának* alapján határozza meg a számítástechnikával kapcsolatos etikai kérdéseket. Duquenoy a számítógéphez kapcsolódó etikai diskurzus gyökereit az 1950-es évek közepéig vezeti vissza, ekkor fogalmazta meg ugyanis Norbert Wiener a gépek fejlődésével kapcsolatos aggályait, abból kiindulva, hogy a komplex folyamatok irányítása során a gépek gyorsabban reagálnak, mint ahogyan az emberek képesek lennének érdemi döntéseket hozni és cselekedni. A legfontosabb előzményként Duquenoy – a tanulmánykötet más szerzőihez hasonlóan – Joseph Weizenbaum korai munkáit nevezi meg. Weizenbaum 1976-ban megjelent könyvében⁵ a *mesterséges intelligenciával* kapcsolatos etikai kétségeinek adott hangot. Az MIT kutatója tíz évvel korábban egy meglehetősen egyszerű program kidolgozásával írta be a nevét a számítógépek és az ember viszonyát vizsgáló, kísérleti szociálpszichológiai alapokra építő vizsgálatok történetébe. Az *ELIZA* nevű program előre programozott válaszok alapján, egyszerű nyelvi alapokon és a pszichológiától kölcsönvett panelekre építve pszichológiai kezelést szimulált. Az empatikusra hangolt számítógépes program számos önkéntest megtévesztett, a számítógép előtt ülő alanyok őszintén megnyíltak,

⁵ Joseph Weizenbaum: *A számítógépek hatalma és az emberi értelem: Döntéstől a kalkulációig*. [Részletek.] Ford. Kozma Katalin. Közművelődési Információs Központ, 1985. (*Computer power and human reason: from judgment to calculation*. San Francisco: Freeman, 1976.)

és kétségük sem volt afelől, hogy valódi pszichológussal beszélnek. Weizenbaumot sokkolták az eredmények: ezt követően jelentette meg a mesterséges intelligencia veszélyeivel foglalkozó nagy hatású tanulmányát.

Duquenois a korai alapok ismertetése után az internet megjelenésével felerősödő „digitális” etikai problémákról ír. A felhasználók számának dinamikus növekedésével, a kommunikációs csatornák digitalizálásával a kényszerű elektronikus üzenetek áradata indult meg. Duquenois hasonlóan problematikus területnek tartja az elektronikus postaforgalom és egyéb internetalapú tevékenységek *megfigyelését* is, ami a kialakuló új privát szféra megsértését. A felmerülő etikai kérdések sorát az *azonosíthatóság* hiányával, az *anonimitásból* fakadó problémákkal és a *szerzői jogok* rendszeres megsértésével folytatja.

Később – megint csak Weizenbaumra hivatkozva – a nyelvfelismerés veszélyeire hívja fel a figyelmet. Az információs társadalom orwelli vízióját vázolja fel: a telefonbeszélgetéseket a kormányzatok korábban csak jelentős humán erőforrások ráfordításával tudták lehallgatni, a hangalapú kommunikációt felismerő és írott szöveggé alakító programokkal és megfelelő kulcsszavak alkalmazásával azonban az ehhez szükséges erőfeszítés a töredékére csökkenthető. Az Egyesült Államok kezdetben „Teljes körű információs éberség” (*Total Information Awareness, TIA*) néven meghirdetett, azóta takaréklángon érlelődő programja a rendelkezésre álló adatok hasonló elemzésére épített.

A konklúzió a kétségek ellenére mégis pozitív: a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a számítástechnika megjelenése mindennapi életünkben számos előnnyel jár, példaként a globális kommunikáció kiteljesedését említi. A kommunikáció már a számítástechnika kifejlődését megelőzően is behálózta a Földet, de a költségek drasztikus zuhanását valóban az internet-protokollok használatának elterjedése hozta meg. A tanulmányt Duquenois Norbert Wiener szavaival zárja: „Képzeletünk minden erejével azon kell fáradoznunk, hogy megvizsgáljuk, az új modalitások alkalmazása merre vezet bennünket.”

Az internet felügyeletének kérdése először 1998 októberében vált igazán közérdekű témává, ugyanis az internetprotokoll-azonosító számok és a domainnevek kiosztásának szabályozása ekkor került az ICANN (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*) elnevezésű nonprofit szervezethez. Ezt megelőzően az Egyesült Államok kormánya és az IANA (*Internet Assigned Numbers Authority*) nevű állami szervezet felelt ezért – írja tanulmányában a kötetet társszerkesztőként is jegyző Jacques Berleur. Az internet irányításával foglalkozó és szintén etikai megközelítéssel élő írás legfontosabb állítása, hogy a folyamatokat továbbra is az önszabályozás irányában kell alakítani.

Berleur többek között a következő – elsősorban az önszabályozást propagáló – ajánlásokat fogalmazza meg tanulmányában:

- Különleges figyelmet kell fordítani a hozzáféréssel kapcsolatos egyenlő jogokra, különös tekintettel az egyetemleges hozzáférésre.
- Részvétel az önszabályozó kódok megalkotásában.
- Kérdezzük meg magunktól: a jelenlegi önszabályozás nem elsősorban a piac védelmét, az új szereplők belépésének korlátozását célozza?
- Az önszabályozás jelenjen meg a jogszabályokban!

Digitális megosztottság

Az információs társadalom diskurzusa Európában és az USA-ban már az 1990-es évek elején tárgyává tette a digitális megosztottság problémáját és a szegényebb országok fejlődésének kérdéseit. C. Avgerou, a *London School of Economics and Political Science (LSE)* gazdasági kutatóintézet információs rendszerekkel foglalkozó osztályán dolgozó professzor a fejlődő országok avatott szakértőjeként elismert munkatársával, S. Madonnal közösen jegyezte a tanulmánykötet egyik igen érdekes írását, amely a digitális megosztottságot elemző irodalom fejlődésének irányát bírálja.

A tanulmány három alfejezetből épül fel. Az első rész az információs társadalom diskurzusának változását mutatja be, a fejlődő országok számbavételével. Ezt követően a szerzők a a szegény országok szocioökonómiai dimenziói mentén gondolják tovább a digitális megosztottság problémáit és elemzik azokat. A harmadik részben megoldást javasolnak a digitális megosztottság tekintetében többnyire csak szűken értelmezett techno-gazdasági megközelítést alkalmazó diskurzus kibővítésére. Lényegében azt javasolják, hogy a fejlődő országok esetében felejtszünk el a hagyományos IKT diskurzusról, és olyan eljárást válasszunk, amely képes fényt deríteni az egyedi jelenségekre is, és ahol az adott körülmények folytán az információforrások épp olyan jelentőséggel bírnak, mint maga a technológia, hasonló súllyal veszi figyelembe az egyes országok történetileg kialakult jellegzetességeit.

Az információs technológiákat és a távközlési rendszereket már a kezdetektől fogva példátlanul hatékony eszközöknek tekintették a fejlődő világ felzárkózásához. A *mikroszámítógépek* és az *oktatási szoftverek* alkalmazásától azt várták, hogy a diákokat – a sokszor képzetlen tanárok munkáját segítve – közelebb hozzák a tudományos és technológiai pályákhoz, és megteremtik a modern üzletvitel alapjait. Hasonló reményekkel tekintettek az *e-kormányzásra*, az *e-gazdaságra*, melynek segítségével a perifériák is bevonhatók a világkereskedelembé, valamint a fejlődő országok egészségügyi problémáit enyhítő *távgyógyászatra* is. Ez a bizakodás nagyon hamar különféle konferenciákon kezdeményezett nemzetközi együttműködési és támogatási programok formájában is megjelent (*Dotforce, WSIS, WITFOR*).⁶

A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy az információs társadalom kiépítésének lehetőségét felkínáló politikai programok a fejlődő országok számára rendszerint *egyirányú tudásáramlással* jártak együtt. A fejlett országok implicit formában, egyfajta *know-how* gyanánt adták át kimondatlan tudásukat, felülírva a fejlődés irányát, ez azonban a helyi körülmények figyelembevétele nélkül gyakran semmit sem ér. Afrikában például az „információs társadalom” megvalósítása – néhány pozitív példától eltekintve – csupán a távközlési infrastruktúra kiépítésére korlátozódik.

A digitális megosztottság problémáit a tanulmány – Pippa Norris nyomán – a következő három tengely mentén tekinti át:

– a fejlett ipari országokat a fejlődő országoktól elválasztó *globális megosztottság*,

⁶ Dotforce: Digital Opportunity Task Force (a G8 országok ezzel a témakörrel foglalkozó szervezete). WSIS: World Summit on the Information Society. WITFOR: World Information Technology Forum.

- az információgazdagok és az információszegények között fennálló *társadalmi megosztottság*,
- az *online* közösségen belül a közéletben aktívan résztvevőket a passzív felhasználóktól megkülönböztető *demokratikus megosztottság*.

Tanulmányukban Avgerou és Madon – a Kirkman és munkatársai által végzett kutatásokra hivatkozva – felhívják még egy érdekességre a figyelmet a fejlődő országokkal kapcsolatban. India esetét vizsgálva rámutatnak, hogy itt a hálózati gazdaságra és a hálózati kultúrára nyitott rétegek együtt élnek a társadalom hátrányos helyzetben lévő, óriási lélekszámú csoportjaival, amelyek teljes mértékben el vannak vágva a hálózati világtól.

Kinek ajánljuk?

A tanulmánykötet egyik legnagyobb erőssége, hogy ötvözi az információs társadalommal kapcsolatos *társadalomtudományi* és *politikai* diskurzust. A szerkesztők igyekeztek minél több különböző földrajzi térségből válogatni a közölt írásokat. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) a tanulmányok nehezen hasonlíthatók össze, többségük inkább csak érdekességeket emel ki és nem az adott ország IKT-politikájának bemutatására törekszik. Ezek az írások számos érdekes adalékkal szolgálnak a téma iránt érdeklődő társadalomtudósoknak, de politikusok és az üzleti élet képviselői is profitálhatnak belőlük. A második rész kimondottan a komplex problémaérzékenységet fejlesztő, olykor bevezető jellegű írásokat tartalmaz, így elsősorban mérnököknek, számítástechnikai szakembereknek, valamint az információs társadalommal foglalkozó politikusoknak és más döntéshozóknak ajánlható.